

Viskolcz Noémi, Nádasdy Ferenc (1623–1671) nyomdái++, Budapest, Argumentum Kiadó–Országos Széchényi Könyvtár, 2015, 109 p., ill., ISSN 1789-9605, ISBN 978-963-446-755-7

Az utóbbi években Viskolcz Noémi kutatási tevékenységének középpontjában a magyar arisztokrata Nádasdy család tagjainak kultúrapártoló, mecénási tevékenységének vizsgálata áll (lásd a Magyar Tudományos Művek Tárában szereplő különféle publikációkat a <https://vm.mtmt.hu/www/index.php> oldalon). Ennek legmonumentálisabb hozadéka a 2013-ban közel 800 oldalnyi terjedelemben megjelent könyvtártörténeti monográfia Nádasdy Ferenc (1623–1671) elődeitől megörökölt és saját maga által is tudatosan gyarapított bibliotékájáról, illetve bibliotékáiról (VISKOLCZ Noémi, *A mecénatúra színterei a főúri udvarban. Nádasdy Ferenc könyvtára*, Szeged–Budapest, Szegedi Tudományegyetem–Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány, 2013 (*A Kárpát-medence kora újkori könyvtárai = Bibliotheken im Karpatenbecken der frühen Neuzeit*, 8, 776 p., ISSN 1416-1044, ISBN 978-963-482-755-9). A monográfia megírása során és azóta olyan mennyiségű levéltári adat került elő szegedi–egri művelődéstörténésünk munkálkodása eredményeképpen, hogy érdemesnek látta külön kis kötetben összefoglalni azokat az újdonságokat, amelyekre elemzései nyomán bukant a szomorú sorsra jutott Nádasdy (III.) Ferenc gróf bécsi, pottendorfi és loretti nyomdáival kapcsolatban.

Nádasdy (III.) Ferenc szerzteágazó és a magyar művelődéstörténetben több szempontból egyedülálló mecénási tevékenységének feltérképezése a 19. század vége óta foglalkoztatja a magyar és az osztrák tudományosságot. Bécshez közel fekvő birtokai – a megfelelő anyagi lehetőségekkel párosulva – lehetővé tették számára, hogy különleges ízléssel párosuló erudícióját és komplex művész(et)i elképzeléseit a nyugati szellemi áramlatok gyűjtőegységül szolgáló császári főváros közvetlen közelében kamatoztathassa. Viskolcz Noémi kutatásaiból jól tudjuk például, hogy Nádasdy könyvtára feltételezhetőleg a korszak egyik legnagyobb világi magángyűjteménye lehetett. Ugyancsak

egyedülálló a kora újkori Magyarországon az a tudatos, kifinomult intellektuális érzékenységről tanúskodó műgyűjtési koncepció, amelynek gyűmölcsseit (ősgaléria, műkincsgyűjtemény, könyvtár, épített örökség stb.) a magyar arisztokrácia köreiből addig példátlan módon egyedülként még az anyacsászárné, valamint maga a császár és felesége is személyesen megtekintette 1668 áprilisában. A komoly építkezéseket folytató, udvarában állandó zenei együttest fenntartó, az irodalmat kimagaslóan támogató politikai főúrnak még arra is kiterjedt a figyelme, hogy tervezett program mentén nyomdákat is létesítsen birtokai több helyszínén. Ezek már a 19. század végén és a 20. század legelején felkeltették Iványi Béla (1878–1964) könyv- és könyvtártörténettel is foglalkozó történész, valamint Sitte Alfréd szakíró figyelmét. A Régi Magyarországi Nyomtatványok-kutatócsoport megalakulása után (az 1970-es évek legelejétől) a magyar könyv- és nyomdászattörténet iskolateremtő alakjának, Borsa Gedeonnak, majd tanítványának, V. Ecsedy Juditnak a figyelme is többször fordult a Nádasdy-nyomdák felé. Legújabbban pedig a Nádasdy-kutatócsoport tagjai (Buzási Enikő, Király Péter, Kiss Erika, Toma Katalin, Viskolcz Noémi – részletes tevékenységüket lásd a <http://nadasdy.barokkudvar.hu/site/> oldalon), kiemelten azonban mostani szerzőnk foglalkozik a tipográfia kérdésével.

Néhány évvel ezelőtt ugyan V. Ecsedy Judit – korábbi monográfiáját (Uő: *A könyvnyomtatás Magyarországon a kéziszajtó korában 1473–1800*, Budapest, Balassi, 1999) kiegészítő – nagy, szintetizáló munkájában ismét röviden összefoglalta a Nádasdy-nyomdákra vonatkozó tudnivalókat (vö. Uő: *A régi magyarországi nyomdák betűi és díszei. XVII. század, 1. kötet, Nyugat- és észak-magyarországi nyomdák*, Budapest, Balassi Kiadó–Országos Széchényi Könyvtár, 2010 [Hungarica Typographica, 2] 84–89, 203–206, 851–873), ám maga is megjegyezte, hogy vannak még vitás kérdések a nyomda történetével, egykori működésével kapcsolatban, amelyek eldöntése Viskolcz Noémi levéltári kutatásaitól várható. A most ismertető kötet alapján kijelenthetjük, hogy a kutatás dandárja azóta lezajlott, az új eredmények

publikálása pedig néhány hónappal ezelőtt megtörtént.

A tartalmas, lenyűgöző mennyiségű adattal alátámasztott kötet az előzmények bemutatásával, azaz a Nádasdy-elődök nyomdáinak tömör ismertetésével veszi kezdetét. Ebből a részből megtudhatjuk, hogy a többnyire apró magánvállalkozásokként működő 16–17. századi magyarországi nyomdák életben tartásához szükségszerű főúri mecénási támogatók sorában a Nádasdyak kiemelkedő szerepet játszottak, hiszen a család négy generáción át működtetett nyomdákat birtokain 1539 és 1672 között. A politikus és hadvezér Nádasdy Tamás (1498–1562) sárvár-újszigeti birtokán kezdte meg a tipográfia művészetének gyakorlását Johannes Strutius fametsző, majd Abádi Benedek nyomdász tevékenysége nyomán. Ebben a műhelyben született meg az első, igaz még latin nyelven írt grammatika, a humanista, nyomdászai ambíciókkal is rendelkező Sylvester János (1504–1552) *Grammatica Hungarolatinája* (1539), majd az első, Magyarországon előállított, teljes egészében magyar nyelvű könyv is: ugyancsak Sylvester János *Új Testamentum*-fordítása (1541). A nyomdának ez a két terméke ismert, további működéséről nincsenek adatok. A következő családtag, a szintén hadvezér Nádasdy (II.) Ferenc (1555–1604) két birtokán is működött nyomda váltakozó helyszínekkel (Keresztúr 1598–1599, 1601, 1603–1605; Sárvár 1600, 1602). Szlovén származású nyomdásza, Johannes Manlius (1540–1605) hét évnyi működése alatt huszonkét nyomdaterméket bocsátott ki. Jobbára az evangélikus hitélethez kapcsolódó nyomtatványokat. Manlius utóda Farkas Imre (?–1648 előtt) nyomdász lett, aki már Nádasdy (I.) Pál (1597–1633) főúr támogatását élvezte. A nyomdát 1608 és 1620 között vezette Keresztúron, majd 1625 és 1633 között Csepregen. Ötvennél is több, az evangélikus hitéletet szolgáló nyomtatványa magyar, latin, német és horvát nyelven jelent meg. A csepregi nyomda és nyomdásza 1633-tól 1643-ig már Nádasdy (III.) Ferenc pártfogását élvezte, de 1643, azaz a főúr katolizálása után kiadványa már nem ismert. Viskolcz cáfolja a korábbi szakirodalom (Borsa, V. Ecsedy) azon tételét, mely szerint a mecénás felekezetváltása miatt a nyomda azonnal meg-

szűnt volna. Erre vonatkozólag újonnan előkerült forrásokat is közöl az 1644. évből.

Innen indul az utolsó, nyomdát tartó Nádasdy históriája, amelynek részletes elemzésére vállalkozik a szerző. Nádasdy (III.) Ferenc tipográfiai közül először a bécsi kezdte meg működését 1665-ben a főúr saját házában. Az 1668-ig működő officinában több antwerpeni(!) nyomdász is váltotta egymást: Petrus Binnart (és ágensként társa, Georg Wibner), Hieronymus Verdussen és Johann Baptista Hacque. A németalföldi eredetű nyomdászati eszközök és segédanyagok beszerzése a korabeli Kárpát-medencében páratlan jelenség, ami Viskolcz szerint Nádasdy modernitásáról és nagyszabású, az utolsó részletig előre megkomponált kulturális terveiről árulkodik. Az „elegáns” nyomdát Nádasdy maga hasonlítja az antwerpeni sztárnyomdászok, Moretus és Blaeu műhelyeihez, amikor a neves római jezsuita tudósnak, Athanasius Kirchnernek (1602–1680) levélben ajánlja fel, hogy bármely művét, illetve mások általa ajánlott műveit is szívesen kinyomtatja. A nyomda Binnart-féle korszakából (1666) Viskolcz Noémi két, eddig ismeretlen nyomtatványt is felmutat: egy spanyol jezsuita és egy nápolyi karmelita szerzetes munkáit. (Ez utóbbihoz kapcsolódik a kötetben azonosított egyetlen aprócska szemantikailag félreérthető hiba is. A 3–4. kép aláírásában ugyanis az szerepel, hogy a két bemutatott címlap egyike Petrus Binnart, a másik pedig Susanna Rickesin nyomdájában készült, ennek ellenére a képen két Rickesin-féle címlap szerepel. A *Fiori del Carmelo* című kiadvány két kötetének címlapja. A képaláírás tehát nem egyértelmű: első fele a 3–4. képre, míg második fele az 1–2. és a 3–4. képre vonatkozik. Nem lényeges szövegtani anomália, de akár félreértésre is okot adhat a felületes olvasó számára.) A Verdussen-korszak idején (1666 második fele) négy nyomdatermék hagyja el a tipográfiát: az egri, az esztergomi és a győri egyházmegye szertartáskönyvei, valamint az angol neolatin költő, John Owen (1564?–1622?) epigrammái. 1667 és 1668 között a nyomdát közösen vitte Verdussen és Hacque. Ez idő alatt öt kötetet adtak ki: Martinus Esparza de Artieda (1606–1680) 11 kötetes teológiai munkájának négy kötetét és egy szervita rendtörténetet. 1667-ben azonban

önállóan is jegyeznek egy-egy nyomtatványt. 1668 szeptemberében Nádasdy – a nyomdai felszerelés minőségére is fényt vető – óriási összegért (3672 forint) eladta bécsi nyomdáját egy vicanzai nemesnek, de a nyomda ezt követően is Nádasdy bécsi házában marad 1671-ig biztosan. Johann Baptista Hacque, aki később Bécs neves nyomdászává avanszált, továbbra is kapcsolatban maradt egykori magyar támogatójával. Levéltári források szerint ugyanis Nádasdy 1669-ben, amikor birtokain átmenetileg nem működött nyomda, több – igazolhatóan három – megbízást is adott az antwerpeni tipográfusnak. Viskolcz Noémi ezzel kapcsolatban felhívja a figyelmet arra a „magyar nyomdatörténetben szokatlan” (25) jelenségre, hogy ezekhez a megbízásokhoz a magyar gróf saját papírmalmából biztosította a papírt. (Hasonló megoldást azonban tapasztalunk például már a 16. századi Brassóban is, ahol az első nyomda működtetője, az erdélyi szász Johannes Honterus (1498–1549) a város saját papírmalmának termékeit használja nyomtatványai elkészítéséhez. Igaz, itt nem magánnyomdáról és saját tulajdonban lévő papírmalomról van szó, de a mechanizmus megegyezik, és a helyszín is a Kárpát-medence.)

A bécsi nyomdával párhuzamosan Nádasdy pottendorfi birtokán is működtetett egy officinát 1667 és 1669 között. A tipográfusi feladatokat itt is Hieronymus Verdussen látta el. A bécsi és a pottendorfi együttes jelenlét lehet az oka annak, hogy a szakirodalom máig nem tudta tisztázni három, vélhetőleg 1667-ből származó nyomtatvány kiadásának pontos helyét (RMK III 2397, RMK III 6541 – RMNy 3389, RMK II 1109). A következő évben a pottendorfi sajtó alól tizenegy kiadvány került ki, 1669-ben pedig további egy. A katolikus hitélet gyakorlásához szükséges nyomtatványok mellett két jogi könyv és egy kalendárium is megtalálható ebben a repertoárban. A pottendorfi nyomda igazi különlegességének az elsősorban nagy nyomdaműhelyekben elmaradhatatlan eszköz, a rézmetszetprés számított, amelynek beszerzését többek között „Nádasdy illusztrált könyvek iránti vonzalma” (32) magyarázhatja.

A harmadik katolikus Nádasdy-nyomda a lorettói birtokon került kialakításra 1669-ben.

A nyomdászmester, David Kraus már Verdussen februári távozásakor Pottendorfbán tartózkodott. Zavaros ügyei közül annyi hámozható ki, hogy 1670-ben és 1672-ben biztosan nyomtatott könyveket. Összesen hat teológiai tárgyú munkát. Nádasdy 1670. szeptemberi letartóztatását és 1671. áprilisi kivégzését követően a lorettói nyomda megvásárlására többen is (Jacob Kobiz bécsi polgár és könyvkötő, Hans Conrad Ludwig bécsi könyvkereskedő, Michael Thurnmayer bécsi nyomdász és Gabriel von Selb alsó-ausztriai kamarai prokurátor) igényt nyújtottak be. Az ezekkel összefüggésben álló forrásokból Viskolcz Noémi a nyomda korabeli állapotára von le tartalmas következtetéseket. A nyomdafelszerelést végül 1675-ben Selbnek ítélte az Udvari Kamara, aki ennek segítségével 1677-től meg is kezdte katolikus művek nyomtatását wildbergi birtokán.

A nyomdáknek a korábbi szakirodalmon és új forrásokon nyugvó bemutatása után a szerző a Nádasdy-officinákban készült harmincöt kiadvány rövid tartalmi elemzését adja. Ebből kitűnik, hogy a nyomtatványok jelentősebb része a teológia valamely területéhez kapcsolódik (szertartáskönyvek, zsinati határozatok, egyháztörténet, breviárium, mirákulum, lelkigyakorlatok, elméleti munkák). Az országbírói feladatot ellátó Nádasdy nyomdájában nem különös jelenség, hogy jogi témájú kiadványok (magyar törvények, békeszövegek, jogi fogalmak törvénybeli konkordanciája, tárnokszéki joggyűjtemény) is napvilágot láttak nagy példányszámban. Szépirodalmi munka (lásd fentebb) is került ki a Nádasdy-féle bécsi sajtó alól. A kalendáriumok természetes produktumoknak számítottak a korabeli nyomdaműhelyekben, így nem kell azon csodálkoznunk, hogy a Nádasdy-tipográfia is készítették ilyeneket. Érdekes nyomtatványként tarthatjuk számon a Nürnbergben 1664-ben kiadott, bilingvis (német, latin), magyar uralkodókat (fejedelmek, királyok) ábrázoló képeskönyvet, a *Mausoleumot*, amely 1667-ben a magyar közönség számára illusztrációk nélkül, elérhetőbb áron és kisebb formátumban kizárólag latin nyelven megjelent változat volt a pottendorfi műhelyből.

A következő részben a Nádasdy-nyomdák

termékeinek mennyiségi változásait követi nyomon a szerző. A három officina könyvtermése hét év (35 mű) alatt igen figyelemreméltó, ha a Kárpát-medencei viszonyokat nézzük. Hasonló mondható el a példányszámokról is. Ahol kideríthető, ott az átlagos ezer példány/kötet arány a jellemző, ami átlagon felüli a korban. Ez vélhetőleg a tulajdonos katolikus elköteleződésével van összefüggésben, aki az újonnan felvett hitet ilyen módon is szélesebb körben kívánta terjeszteni. A legtöbb kiadvány latin nyelvű (kivéve egy olasz, egy német és négy magyar nyomtatványt) és kisebb, általában *octavo* méretű.

A Nádasdy (III.) Ferenc komplex, innovatív elgondolásokon alapuló kiadói programját felrajzoló összegzést követően azoknak a magyar, latin és német nyelvű kútfőknek (60 forrásszöveg) a betűhív közlése következik, amelyek közül több tucat eddig még sosem került a Nádasdy-kutatók látóterébe, hanem a szerző

levéltári gyűjtéseinek eredményeként bukkant fel. Az értékes kötetet a Nádasdy-nyomdák termékeiről készített, pontos könyvészeti adatokkal ellátott bibliográfia, egy rövidítések és a levéltári források lelőhelyeit tartalmazó jegyzék, a gyakrabban idézett szakirodalmak listája, végül egy névmutató zárja.

A kötetben megbújik egy nyúlfarknyi fejezet, amelyről eddig tudatosan nem ejtettem szót: a nyomdával szoros együttműködésben termelő obereggendorfi papírmalomhoz kapcsolódó – jelen esetben röviden érintett – gazdag levéltári anyag elemzésének ugyanis szerzőnk részletes tanulmányt kíván szentelni a későbbiekben. Így a nyomdatörténet vizsgálátát sem tekinthetjük lezártnak, az újabb adatok újabb összefüggésekre világíthatnak rá, melyek nyomán remélhetőleg továbbíródik a Nádasdy-tipográfiák különös története is...

VERÓK ATTILA